

БУЛГУСИ БАКАЛАВРЛАРДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Турсынбекова Кундыз Жолдасбековна

Қорақалпоқ давлат университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8380986>

Аннотация. Мақолада булғуси бакалаврларда экологик таълимни шакллантиришнинг мазмуни, технологияси, методлари ва методологиясига янгича ёндашув ҳақида сўз юритилиб, шахснинг юксак қадриятини шакллантиришга қаратилган тарбиянинг назарий ва амалий асослари кўрсатилган.

Таянч тушунчалар: таълим, тарбия, экология, ахлоқ, маданият, нафосат, психология, ўз-ўзини тарбиялаш, ўзлигини англаш, комил инсон, шахс.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN UNDERGRADUATE STUDENTS

Abstract. The article talks about a new approach to the content, technology, methods and methodology of forming environmental education among undergraduates, and shows the theoretical and practical foundations of education aimed at forming a high value of the individual.

Key words: education, training, ecology, morality, culture, sophistication, psychology, self-education, self-understanding, complete human being, person.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ У БУЛГУЗИНСКИХ БАКАЛАВРОВ

Аннотация. В статье говорится о новом подходе к содержанию, технологии, методам и методике формирования экологического образования магистрантов, показаны теоретические и практические основы образования, направленного на формирование высокой ценности личности.

Ключевые слова: образование, воспитание, экология, нравственность, эстетика, личность, самопознание.

Мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий ва экологик тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш, миллий-маданий меросимиз ва халқ анъаналарини тиклашга қаратилган амалий ишлар натижасида талабаларни ахлоқий ва экологик тарбиялаш, қадриятли йўналтириш орқали ижодкорлик қобилиятларини шакллантиришнинг арт-технологияларини жорий этиш имконияти кенгайтирилди.

Янги Ўзбекистонни барпо этишда экотаълимнинг вазифаси, талабларни табиий ва техник фанларга бўлган қизиқишларини ривожлантириш учун атроф муҳитни муҳофаза қилиш концепциясида белгиланган “аҳолининг экологик маданиятини ошириш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат органлари фаолиятининг ошкоралик даражасини ошириш ва фуқаролик жамиятининг ролини кучайтириш”¹ муҳим аҳамиятга эга.

1 Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5863-сон фармони Тошкент, 2019 йил 30 октябрь.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, ҳар бир инсон қулай яшаш учун қулай муҳитга эга. Шу сабабли, Президентнинг "Ўзбекистоннинг 2030 йилгача атроф-муҳитни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асослари" фармонида асосий глобал экологик муаммоларни ақс эттириш билан бир қаторда атроф-муҳитни ривожлантириш соҳасидаги стратегик мақсадлар ҳам қайд этилган. [1; 123 б]. Бу мақсадлар орасида қуйидагилар ажралиб туради: экологик йўналтирилган иқтисодий ўсиш; қулай муҳитни сақлаш; фуқароларнинг қулай муҳитга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш ва бошқалар. Бу мақсадларни амалга ошириш аҳолининг ўз она юрти экологияси, табиий муҳитни асраб-авайлаш йўллари ҳақидаги тасаввурларини шакллантиришга қаратилган пухта ўйланган чора-тадбирлар мажмуига боғлиқ. Бизнинг фикримизча, бундай профилактика тадбирларини олий таълим босқичида қўллаш ва уларни экологик таълим сегментида кўриш керак.

Давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 21 апрелдаги фармонига мувофиқ, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизими такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси қайта ташкил этилиб, унинг зиммасига экологик ҳолатни яхшилаш, маиший чиқиндиларни йиғиш, сақлаш, ташиш, утилизация қилиш ва қайта ишлаш борасида кўплаб вазифалар қўйилди.

Шунингдек, 2017-2021 йилларда маиший чиқиндилар билан боғлиқ ишларни тубдан яхшилаш юзасидан комплекс дастур қабул қилиниб, молиялаштириш манбалари аниқ белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикасининг экологик ҳолатини ўрганиш, шунингдек, аҳоли ўртасида экологик мавзуларда маърифий маълумотларни ўтказиш мақсадга мувофиқлигини эълон қилиш учун асос булади. Қорақалпоғистон Республикаси экологик инкирозга учраган ҳудудлар ичида кўрсаткичи жуда юқори. Рейтинг қуйидаги параметрлар таҳлилига асосланди: ҳаво муҳити, сув истеъмоли ва сув сифати, чиқиндиларни бошқариш, ҳудудлардан фойдаланиш, транспорт энергия истеъмоли, атроф-муҳитга таъсирни бошқариш [2; 243б]. Бу факт салбий динамикани яққол кўрсатиб турибди ва барча далиллар билан экологик таълим ва бевосита экологик таълим фаолиятининг бутун жамиятда ва тўғридан-тўғри, хусусан, маълум бир шаҳар туманида аҳамияти ҳақида маълумот беради.

Ушбу баёотга асос бўлиб, ушбу рейтингдаги тоифаларнинг аксарияти нафақат шаҳар маъмуриятининг қурилишига, балки аҳолининг ўзини ўзи англашига, унинг экологик онгига ҳам боғлиқ деган тахминдир. Масалан, бу сув истеъмоли, энергия сарфи, чиқиндиларни бошқариш каби параметрларга нисбатан аниқ намоён бўлади. Тақдим этилган статистик маълумотлар, шунингдек, кўрсатилган меъёрий ҳужжатлар минтақавий ва шаҳар даражасида аҳолининг экологик таълими бўйича мақсадли тадбирларни амалга ошириш зарурлигини ишончли тарзда кўрсатмоқда. Бундан ташқари, бундай ишларни аҳолининг барча гуруҳлари ўртасида йўлга қўйиш мақсадга мувофиқлиги ҳақида гапиришга асос бор. Бу ерда, мамлакатимиз келажаги қўлида бўлган ёш авлоднинг экологик тарбияси билан ишлашга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ушбу ҳулосани асослаш ва унда келтирилган ташаббусларни амалга ошириш истиқболларини кўрсатиш учун таълим тизимида олиб борилаётган экологик таълим фаолиятини ташкил этишнинг хусусиятларини батафсил кўриб чиқамиз. "Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида"

Ўзбекистон республикаси қонунига асосланиб, "Экологик маданиятни шакллантириш асослари" ҳар томонлама экологик таълим зарурлигини кўрсатаётганини таъкидлаймиз.

Шу билан бирга, экологик таълимнинг аҳамияти шахсни тарбиялашнинг кейинги босқичларида ҳам қайд этилган: бу олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим. Буларнинг барчаси экологик таълим ва шунга мос равишда аҳолини тарбиялашнинг долзарблигини кўрсатади. Бу экологик билимларнинг асослари олий таълимнинг давлат таълим стандартларида акс эттирилганлигини тушунтиради. Умумий таълимнинг асосий таълим дастурини ишлаб чиқишнинг режалаштирилган натижалари сифатида, масалан, экологик маданият асосларини шакллантириш, шунингдек, экологик фикрлашнинг замонавий даражасига мос келади. Шунингдек, бу талабанинг ҳаётий вазиятларда атроф-муҳитга йўналтирилган акс эттириш ва баҳолаш фаолияти ва амалий фаолияти тажрибасини ривожлантириш зарурлигини кўрсатади.

Юқорида айтилганлар аҳолининг экологик таълимининг муҳимлигини ишончли тасдиқлайди, унинг ажралмас қисми экологик таълимдир. Бу позиция кўплаб мутахассислар томонидан тақсимланади. Олимларимиз таъкидлайдики, сайёрадаги экологик вазиятни яхшилаш усулларида бири бу аҳоли онгига таъсир қилиш, табиат билан, одамларнинг ижобий экологик онги, унинг хусусияти муносабатлар маданиятини шакллантиришдир. Муаллиф бу йўналиш узлуксиз экологик таълим ва тарбия, маърифат ва тарғибот тизимини ривожлантириш ҳамда ижтимоий экологик ҳаракатлар орқали амалга оширилишини асосли таъкидлайди. Ушбу тизимда экологик таълим алоҳида блокдир. Бундан ташқари, экологик таълим экологик билим ва таълимни тарғибот қилиш сифатида тушунилади [3; 166].

Экологик таълим зарурлиги С.Мамашокуров[4; 326] ва бошқаларнинг мақолаларида ҳам қайд этилган бўлиб, унда ҳозирги вазият кўрсатилган, сайёра экологик муаммоларни тезда ҳал қилишни ва тезкор аралашувни талаб қилади. Шу билан бирга, экологик таълим бу контекстда самарали ечимлардан бири сифатида қаралади.

Бундан ташқари, мақола муаллифлари олимлар, ўқитувчилар ҳамда ташкилот ва корхоналар раҳбарларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, яъни ушбу тизимга таълимнинг барча бўғинлари, турли ижтимоий институтлар, ахборотлаштиришнинг турли шакллари қўллаш муҳимлигини таъкидлайдилар [5;646]. Тадқиқотчиларнинг ўрганилаётган масала контекстида бундай глобаллашувга нисбатан ёндашувлари бизда катта таассурот қолдирди.

Шу муносабат билан экологик таълим, тарбия ва таълим соҳасида умумий тизимдан бошлаб комплекс тизимли ишларни амалга оширишни муҳим деб биламиз. Шунинг учун мантиқан илмий ишимизда тақдим этилган йўналишларнинг мураккаб комбинациясини "атроф-муҳит ва таълим фаолияти" тоифаси билан боғлаш мумкин. Бироқ, экологик таълим фаолиятининг контекстларини аниқроқ аниқлаш учун синоним тушунчаларни, шунингдек, унинг доирасига кирувчи тушунчаларни таҳлил қилиш лозим. Биз ушбу масала бўйича турли манбаларга мурожаат қилиб, ушбу масала тақдимотининг панорамасини таъминлашга ҳаракат қиламиз экологик таълим, тарбия ва маърифат масалалари, жумладан, сўнгги йилларда нашр этилган.

Биз ўрганаётган ҳодисага оид умумий тушунчаларни талқин қилишдан бошлаймиз. Умумий тушунчалар ичида “экология”, “маърифат” ва “фаолият” тушунчаларини ажратиб кўрсатамиз.

Асосий тушунча - "экология" таҳлили шуни кўрсатадики, унинг асосида шаклланган худди шу номдаги тегишли илмий йўналиш биологиянинг маълум бир сегментидан келиб чиққан ва унинг асосий вазифаси сифатида организмларнинг (популяциялар, турлар, жамоалар ва бошқалар) атроф-муҳит (экотизим, биогеоценоз, биосфера) билан ўзаро таъсирини ўрганишни эълон қилди.

Бизнинг тадқиқотимиздаги навбатдаги умумий тушунча “маърифат”дир. Турли манбаларни (хусусан, луғатларни) таҳлил қилиш натижасида "маърифат" тушунчасининг деярли бир хил талқинларини аниқлаш мумкин эди, улар маълумотни ишлаб чиқариш ёки амалга ошириш (узатиш), шунингдек тарқатиш билан боғлиқ. “Фаолият” тушунчасини талқин қилишда тадқиқот тизимли-фаоллик ёндашувига мос равишда олиб борилган классик илмий ишланмаларга асосланади, биринчи навбатда фаолият назарияси асосчилари – С. Л. Рубинштейн ва А. Н. Леонтиев фаолиятни унинг якуний натижаси - мақсад билан боғлайди ва фаолиятни онгли ва мазмунли жараён сифатида белгилайди.

Умумий тушунчаларни кўриб чиқиб, тўғридан-тўғри экологик таълим фаолиятининг синоним тушунчалари таҳлилига мурожаат қиламиз: "экологик таълим", "экологик тарбия" ва "экологик маърифат" (1.2-жадвал).

Экологик таълим фаолиятининг синонимик тушунчалари	Асосий тушунчаларни талқин қилиш
Экологик таълим	Атроф-муҳитга онгли муносабатни шакллантирадиган илмий ва амалий билимларни, интизом ва фаолиятнинг муайян қадрият йўналишларини тартибга солишга қаратилган шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш жараёни. Ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган таълим ва тарбия, одамлар ва табиат билан уйғунликда яшаш истаги.
	Цивилизация ривожланишининг келажақдаги босқичи муаммоларини ҳал қилишга қодир шахсни шакллантиришнинг зарур таркибий қисми, мактаб ўқувчиси таълимнинг умумий тизимининг ажралмас қисми.
	Инсоннинг ҳис-туйғулари, қобилиятлари, кўникмалари, тушунчалари, ғоялари ва қарашлари тизимини шакллантириш ва янада ривожлантириш учун таъсир қилишнинг тизимли, мақсадли, илмий

	материалистик дунёқарашга асосланган жараёни. Бу ғоялар табиатга онгли муносабатни шакллантириш, ундан оқилона фойдаланиш ва табиий ресурслардан муайян жамият ва бутун инсоният манфаатлари йўлида муҳофаза қилиш учун зарурдир.
Экологик тарбия	Шахснинг ривожланиши, унинг экологик маданиятини тизимли таъсир қилиш ва ижтимоий муҳитни ташкил этиш орқали бошқариш, натижада экологик таълим кўникмаларини шакллантириш. Инсоннинг хис-туйғулари, қобилиятлари, кўникмалари. Тушунчалари, ғоялари ва қарашлари тизимини шакллантириш ва янада ривожлантириш учун таъсир қилишнинг тизимли, мақсадли, илмий материалистик дунёқарашга асосланган жараёни.
Экологик таълим ва тарбия	Экологик маданиятни шакллантириш, табиий муҳитга ҳурмат ва экологик билимларни таъминлаш буйича тадбирлар (“Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўз.Р. ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида”ги давлат қонуни лойихаси).
Экологик маърифат	Экологик хавфсизлик, соғлом турмуш тарзи мавзусида экологик билимларни, шунингдек, атроф-муҳит ҳолати ва табиий ресурслардан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотларни тарқатиш.
Экологик тарбия ва маърифат	Шахсга атроф-муҳитни онгли идрок этиш, табиатга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, унинг бойликларидан фойдаланиш зарурлигини англаш, табиий ресурсларни кўпайтиришнинг аҳамиятини тушиниш.

Ўрганилаётган атаманинг талқинига маълум ёндашувлар мавжуд бўлган бир нечта нашрлар "экологик таълим" тоифаси педагогиканинг периферик муаммоси сифатида таснифланганлигини инкор этишга асос бермайди. Уларнинг таҳлилидан маълум бўлишича, экологик таълим идрок, билим, дунёқарашни шакллантиришга қаратилган бўлиб, уларнинг бирлигида табиатга эҳтиёткорона муносабатда бўлишни, унинг

ресурсларидан оқилана фойдаланишни ва ўзаро муносабатларни уйғунлаштиришни таъминлаш керак.

Хулоса сифатида шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мактабда экологик таълим фаолиятини амалга ошириш касбий жиҳатдан юқори ва педагогик малакага эга бўлган ўқитувчилар томонидан амалга оширилиши кўзда тутилган. Ишонтириш усулларида фойдаланиш даражаси, шунингдек, экологик таълимга тарғибот элементларини киритиш нуқтаи назаридан муҳим бўлган ҳиссий жонли ва ҳиссий жиҳатдан бой тасвирлар келажакда ушбу хулоса экологик таълим соҳасида меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун бўлажак ўқитувчини мақсадли тайёрлаш зарурлигини асослаш нуқтаи назаридан ишлаб чиқилади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2012.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 27 майда- ги «2013–2017 йилларда Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳит муҳофазаси бўйича ҳаракатлар дастури тўғрисида» ги 142-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 22-сон, 282-модда; 2017 й., 19-сон, 345-модда)
3. Икромов Э.Ж., Хатамов А.А. Шахсининг экологик маданияти. Тошкент: Ибн Сино, 2001. –Б.15-16.
4. Мамашокиров С. Экологик фаоллик ва масъулиятни шакллантиришда ижтимоий-сиёсий омилларнинг роли. Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация. Тошкент: 1997, -Б. 32.
5. Кистаубаев С.У. Шахс экологик дунёқарашини шакллантиришда миллий қадриятларнинг ўрни// Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. –Тошкент: ЎзМУ, 2019. –Б, 64-65.
6. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
7. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 196-203.
8. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
9. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.
10. Асаматдинова Ж., Турсынбекова К. САМОВОСПИТАНИЕ И САМОРЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 255-260.
11. Zholdasbekovna T. K. FORMING A RESPONSIBLE ATTITUDE TO NATURAL RESOURCES AND WASTE IN FUTURE BACHELORS BY MEANS OF KARAKALPAK PEDAGOGY //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – 2022. – Т. 8. – №. 12. – С. 173-175.